

PUČKA VARIJANTA MARTINA BENEToviČA

Marin Franičević

Mihovil Kombol je »novoga meštra« od komedije« Martina Benetovića svrstao među epigone (među koje je svrstao i Antuna Bratosaljića Sasina i, što je još čudnije, Jurja Barakovića), iako je znao da je Benetović autor zanimljive i osebuje Hvarkinje, u kojoj je taj izvrzni poznavalac naše renesansne poezije, muzičar i slikar, poštovalac velikoga dum Marina dao nekoliko izvornih likova koji niču iz autentične atmosfere i govore još i danas živim, scenskim jezikom. No prije nego bi se mogla reći prava riječ o hvarskom komediografu, valjalo bi konačno riješiti pitanje autorstva *Komedije od Râskota i Razgovora pod Krišišćen*.*) *Hvarkinja* je naravno izvan diskusije. Od nje valja poći, ona nam je mjera za ostale tekstove. A *Hvarkinja* je u najpotpunijem trogirskom prijepisu iz 1663. godine, zapravo *Komedija od Bogdana*, pa bi već po naslovu s *Komedijom od Râskota* mogla biti u rodbinskoj vezi. *Komedija od Bogdana* tipična je renesansna eruditna komedija napisana pod neposrednim utjecajem Držića i već pomalo komedije dell'arte. A *Komedija od Râskota*

*) Potpuni naslov ove farse glasi: *Prigovaranje pod Kresisćen u Plamah meju Bojdanom i Râskotom lovčarom varhu Brušanih*«. Iz praktičnih razloga služimo se skraćenim naslovom *Razgovor pod Krišišćen* (a ne Kresisćem i Križišćem što je krivo).

ruzzanteovska je seljačka lakrdija nastala pod utjecajem Beolcovih farsa *La Fiorine*, *La Moschette* i *Menega* iz kojih je autor *Râskota* nesumnjivo preuzimao motive pa čak i pojedine dijaloge, ali ih je ipak barem djelomično na sasvim određen način »ponašio«. Problem se, dakle, otvara već od prvog dodira s jednim i drugim tekstom. Među ostalim je likovima u *Hvarkinji* (kad je već taj naziv prevladao) jedan od glavnih starac Dubrovčanin Mikleta de Giorgi aliti Jurašević. U *Komediji od Râskota* također se pojavljuje, ovaj put kao stari »remeta«, Mikleta di Zorzi aliti Jurasović. Sluga je Mikletin Bogdan Plamnjanin (a ne Plavjanin), seljak iz Gdinja. U *Komediji od Râskota* je Bogdan, uz *Râskota* također glavno lice. I Goja, Izabelina službenica, je iz Gdinja. U Gdinju u XVIII stoljeću postoji i prezime Jurasović koje se kao i Goja spominje i u *Komediji od Râskota*. Je li to pouzdan dokaz ili barem jaka indicija o autorstvu? Ili je netko naprosto preuzeo ova lica odnosno imena iz *Hvarkinje*? Jer ako je taj netko (Benetović ili neki njegov epigon) mogao preuzeti neke scene iz Beolca, zašto ne bi mogao iz *Hvarkinje*? Valjalo bi, dakle, zaći dublje u strukturu ovih komedija. Obično se najprije okrećemo jeziku. Ali u ovom slučaju ni tu nismo na čvrstom tlu. Prijepisi su, naime, iz kasnijega vremena, naročito onaj *Komedije od Râskota*. Meštar Vice Šašić Burat je to prepisivao tek 1794. iz nepoznatog predloška od 1747. Kratki ulomak komedije, pisan oko 1600, nije dovoljan za neke usporedbe. A komedija se, kako se vidi iz Buratova teksta, davala u Jelsi pa je teško pretpostaviti da nije u prepisivanjima i izvođenjima doživjela baš nikakvu promjenu. Uostalom Burat se tuži na prijepis iz 1747. da je nejasan (copiato scrabroso). Dušan Berić je (Anali Historijskog instituta u Dubrovniku, 1956) naveo nekoliko pojedinosti u kojima se obje komedije podudaraju. Međutim, činjenica da su seljaci u jednoj i drugoj komediji Plamnjanin te da se, na primjer, u obje spominje dvornik u Gdinju, sama po sebi ne govori mnogo. Autor je svakako dobro poznavao *Hvarkinju*, a pozajmice su u to vrijeme sasvim obična stvar. Nešto više govori činjenica da se u jednoj i drugoj komediji uzimaju ne samo imena nego i prezimena koja nalazimo i u matičnim knjigama po Hvaru. Berić je u XVI stoljeću našao imena: Fabricio, Dobra, Goja. Na Hvaru ćemo dakako naći i imena Polonija, Perina, Jerka itd. Berić je pronašao u Brusju i Hvaru i prezime Duklin, u Hvaru i Gdinju Haladić odnosno Heladić. Mogli bismo tome dodati da i danas živi u Vrisniku obitelj Bogdan koja potječe iz Gdinja. U *Râskotu* nalazimo Don Jadriju. Berić misli da je to od don Andrija (i nalazi don Andriju Bartučevića). Ali ni to nije po-

uzdano, jer nadimak Jadrija, Jadrijevi koji i danas još živi u Jelsi može doći od jádar, jádrã, jadrija. I prezime Sarhoj koje se javlja u razgovoru pod *Krišišćen* (a ne Kresišćen ni Križišćen i ne na zapadu nego na istoku od Jelse) postoji i danas na Plamama. U *Razgovoru* se opet pojavljuju Râsko, ovaj put lovčar i sasvim drugo lice, i opet Bogdan, ovdje u čakavskoj varijanti Bojdan, a spominje se i neki Barbarić iz Brusja, a Barbarića ima i u Brusju i u Bogomolju i u Zastraišćima i u Hvaru. U tekstu se još spominju poznata prezimena Botteri, Vojković, Miličić. U jednoj se i drugoj komediji kao i u *Razgovoru pod Krišišćen* navode ne samo mnoga poznata mjesta nego i manje poznati lokaliteti: Plame: Gdinj i Zastraišća, Jelsa, Pitve, Dol (Čikanj dolac), Starigrad, Brusje, zatim Grabjani, Selčani pa Vis, a isto tako dubrovačka mjesta i otoci od Župe i Konavala preko Rijeke, Zatona, Koločepa do Mlita, Šipana, Stona i Rta, i do Trpnja i Briste, i oni u Krajini od Imotskoga i Cetine do Tučepa i Podgore. A spominje se i Sarajevo, Bosna i Venecija i Rim i Sofija i Carigrad, Napula, Đenova, Korzika. Pa lokaliteti koji su vjerojatno samo Hvaranima bili poznati od Garške i Pelegrinske preko Dubovice (Dubov dol) i Plaže i do Čarkvice, Vića doca, Krišišća, Grudca i Vražjega doca. Isto tako imena i prezimena koja se najčešće odnose na postojeće osobe: Radoj Blitvenović, Bogdan Vantasanić, Vuleta Jugović, Miloš Planinčić, Gargur Dorotić, Radisav Oblačinović, Madalina Zoričić, Stanuša Petković, Ana Vinović, Dorotije Vučić, Dinaričić, Luka Prenčević, Spartovička, Ročićka, don Stipon Botteri. Osobe i nadimci koje mora da su svi poznavali: Krile Pengatur, Žednić, Murat, Oracijo u Staren gradu, Stoja Liguškova, gospodin Frikarij (ako to nije vikarij), Teslica koji namješta slomljene kosti, fra Stupin, Kata Tikvevića (Kata, Gargičeva, je i ona s kojom je imao vanbračnog sina Slavena), Sabatjel, Jerka, Anta iz Grudca, Matić iz Plaže, Klepuša iz Plaže, niki Kandrijaš. A to je već pouzdanija indicija, jer se radi o metodi odnosa prema živim ljudima i lokalitetima, o načinu scenskog govorenja.

Plame su već u *Hvarkinji* vrlo prisutne, u *Komediji od Râskota* one su u prvom planu, bez obzira zbiva li se radnja u Poljicima, Grudcu ili Zagredači. *Razgovor* se vodi pod Krišišćen, dakle, i opet negdje na dohvrat Plamama, a vode ga Plamnjanjani tobože o Brušanima, a zapravo o plemićima. Očito je, dakle, da je Benetović, kao i autor ostalih tekstova (ako nije bio Benetović) veoma dobro poznavao Plame o kojima je Pribojević nekoliko decenija prije pisao kao o visoravni na kojoj se diže »pet sela većim dijelom naseljenih pastirima koji su suroviji od ostalih

stanovnika otoka Hvara« (Poljica, Zastrazišća, Gdinj, Bogomolja i Selca, ali Pribojević je vjerojatno mislio na Sućuraj koji je na moru i ne pripada Plamama, a naseljen je uglavnom od Poljičana Dražojevića i kasnije od Kačića i ostalih primoraca). »Neki od njih, nastavlja Pribojević, obrađuju i polja radi žita i... vinograde« (što se vidi i iz *Komedije od Raskota*). Likovi Plamnjana iz *Hvarkinje* Bogdan i Goja djeluju autentično ne samo govorom koji je ponešto drugačiji od hvarskoga nego se i inače razlikuju, s jedne strane, od Hvarana, s druge, od Primoraca koje Benetović ponegdje naziva vlasima, a ponegdje Krajinanima. Već u prvom nastupu Bogdan se otkriva kao pučanin kada govori o pravdi, a zatim sitnim detaljem sa svinjacima kao Plamnjanin. On je, naime, »kad je išal iz doma« »stavil nove svinjake« (vrst opanaka odnosno papuča s potplatima od svinjske kože koja se nazivala »golica«) »a sad jih ni ni ruba, al ča je daž bil, zač svinjaci neće mokrine, a kasno se spomenuh stavit jih u nindra, ter sam ovo sve bičve oderal, da grem se obut, pokle sam jur u gradu, neka me ovako ljudi ne vide«. (Klaić u Pet stoljeća pogrešno misli da su svinjaci svinjci, koci.) Kao pastir Bogdan nosi kozle i govori o kozličima koji se svake godine donose avokatu i o »dviscu«. »Mi smo (a ne nismo) nikakđ naučni uritko vino pit; nalijemo se onoga piva od mlika, tako nam hladi tarbuhe, dokle se vina dobavimo da nas svrući« — govori on Mikleti u drugom atu. U djetinjstvu sam u Jelsi čuo rugalicu u kojoj Plamnjanin kaže: »da san ja kráj, ja bih samo loj jî i na bunbäkü spâ«. Čini se da ga je tako »zamišljao« i Benetović: »tusto rilo«, iz lonca »skvara«, »vazam četire jaja, varže na ono pak pokri skvarom i zaduši«, »bogme t' izismo tustilo«, »došlo maški salo u zube« itd. Bogdanu, kao i Bokčilu u *Dundu Maroju*, »criva roroču« »ter govore blaguj, blaguj«, ali ipak na drugi način, a Mikletina narudžba u 10. sceni trećeg čina podsjeća također na Držićevu komediju (kokoša, pulastara, gusaka, pataka, golubica, kosovića, jarebica, vedeletta, lonze praščeve, kobasice i torte »dopo pasto«). Sjećanje na pastirski život na Plamama javlja se i u drugim varijantama. Njemu je Goja, npr., omilila »koliko najlipja kravica u našem stadu«. Pa i u psovanju s Radojem: »poj vadi želadiju od jutropašca«, »kozje rilo«, »brave«, »konjino od gonjenja«, »samarino ošlja« (na Plamama je već tada mnogo doseljenika s kopna), »lažeš kako svinja«, »ter mu basta još poparčevat« (a ne popričevat). U tom su duelu između Radoja i Bogdana prisutni i Turci. Nisu ti Turci drob kozji za lupeštvo na glavu rasplatili, »poturice obrizana«. Ali ni Radoj ne ostaje dužan: »bastasino, kozokrajče, obrazino ošlja, veće si ukreja neg biše prodal na

pazaru«. Eto već i pazara i »đidije« i čorde i buzdovana i »testira«. To plamsko pastirsko dolazi i u poslovicama makar bile travestirane »čovjek se za rog veže, a govedo za jezik« pa i razmišljanjima o životu: »živo izagnat pri dneva«, »izren živo, dočim oči stisnu«. Ono je jednako i svijet Gojin: »tebi se mni na Gdinju bit«, »namor kad kâ od nas žen vreteno kupuje gljeda, tiče i privraća je li upravno, da ne perduca, do pastira ako surlu kupi, kuša je, a fast vazme zeta kako mašku u mihu«, »on starčetina suhim celovima, ustinami studenimi, kako kozja plućina«, »a ona ti će se toviti i žiriti kako prasica jedna«, pa i u izrekama »vazda veži lük s lükom, a cūk cūkom«, »gdi su ugate obisne, odreni mlado pulenje«. Jalovica, kozokradac, brav, prasica, parip, bisna kobila, šcetine kako prascu, česti su izrazi u njihovu govoru.

Ovo pastirsko u vezi s Plamama nalazimo i u *Komediji od Râskota*. Cvita je za Râskota »vridnija nego vas moj dobitak« (dobitak je blago, stoka), a »kad ovca ni mlikata da ne valja« (a takav je i ukus »ljuska je... jima cice kako tarbuhe« kaže Bogdan o Goji, a on je za nju »bufalet u obrazu«). Vuna se »valči i češja« i omaša se pije iz miha i udara se hmućkom (drvenom mješalicom). Sladoj odlazi »ča umust«. Govori se o garbunanju i gargašanju, o praći, tovarima (»po tilo moje ugate«, »ovne veliki, govedo, jarca oca moga«). No javlja se ovdje i novi element: silba, naravno ne ona s velikim slovom kako je mislio Fancev nego sjetva i govori se o rodu u vinogradu, o ulju i lovu, o turnu i pčelama. Žetva određuje i godišnje doba (»neće u oca žetvu doškat«).

Ali to nije dakako jedina sličnost. Narodne poslovice i izreke su jednako način izražavanja likova iz *Hvarkinje* i iz *Komedije od Râskota*. (*Hvarkinja*: »čim je puna tobolina dotle je laž kako istina« ili »deri kozu dočim je toplâ« ili u *Râskotu*: »nesrića velika, a vrag tanahan« ili »većekrat lotar pogubi najvećega junaka«, ili Râskotova »bolje živit lotru bez kosti neg junaku umrit«. Još češće izreke: »ulist u fratilju«, »igrat na slipušu«, »polako se u Rim gre« ili kletva »nenadinja te našla« ili »star kako tramontana«, »ni svaka rič za boje«, ili »zemja je na dobru težaku« ili »obuč se u bratime u Carkvici (s velikim C, Fancev je mislio da se radi o crkvi a ne o lokalitetu) u Svetoga Luke«. Ili »tok lipa je, tok gruba je, a jednako je dno od benevrekâ«. (Fancev je krivo pročitao. Jednako je dno, on čita »jedna ko jedno«.) I na talijanskom čak: »Chi serva comuna serva nissuna« i na makaronskom »bona piandura (od planura) osan zorni dura« itd. A spominju se leuti i levuti (lađe) i pjeva se po leutaški (prisutan je čak i »hip i čas«) o ljubavi slajoj od meda i gorčijoj od nalipa.

Karlo ponesen i u prozi govori stihove »O kito, veselje moje neizmerno... da joj budu sluga i jiste vernosti... sužanj u verugah od liposti... njeje... od tisuća tisuć... i prijatelj biti... kako zora cvitje ruže... i rič slatku meju nami«. I spominju se bugaršnice i Turci i ide se u najam. I melje se u žarna i mijesi kruh. A sve to u ovom ili onom obliku imamo u jednoj i drugoj komediji. Cvita, istina, pjeva po narodnu: »Da bi se ne zvala sedam sirot majka« i na drugom mjestu »Da bih boru služil ča san tebi vilo« pjesma koja još živi u nešto izmijenjenom obliku »Da san služi jelu ča san, vilo tebe, spustila bi grane i garlila mene«. Ali Duklin i u prvom činu začinje baš po leutaški. (»Rusice rumena, venče biserni moj, Neka te pozdravi priverni sluga tvoj«) i to varirajući Lucičeve stihove iz prijevoda Ovidija (»moj venče biseran«, »i sluga priveran«).

Pa ipak uz tolike sličnosti ima mnogo različitosti. Ako bismo i pretpostavili da su neke isključivo plamske varijante (naspraju govorin, tri-bit sajuru) po kojima se govor Bogdana i Goje razlikuje od govora Râskota i Duklina ili Cvite, nastale poslije u Jelsi gdje se ova *Komedija* prikazivala (Jelšani su i kao trgovci i obrtnici i kao ribari bili trajno u kontaktu s Plamnjanima), ipak bi ostale mnoge razlikosti u izrazu. Ako i eliminiramo neke gotovo potpuno mehaničke nanose iz Beolcovih farsa koje Benetovićevo autorstvo indirektno dovode u sumnju, ostat će još nekoliko pitanja bez odgovora. Opscenosti kao i lascivnosti ima i u *Hvarkinji*, ali je ona negdje na periferiji, dok je, pored smiješne strašljivosti i lakovjernosti hvalisavog mladoženje, glavni elemenat komike u *Komediji od Râskota*. Râsko naravno nije Plautov »miles gloriosus«, on ovdje postaje »rusticus plamensis« o čijoj je autentičnosti danas teško govoriti jer ni Plame odavno nisu više ono što su bile u XVI stoljeću. U *Komediji od Râskota* ima i više epskog što donose na Plame doseljenici s kopna koji bježe pred turskim provalama. Ovdje u priči i pjesmi žive Kraljević Marko i vojvoda Janko koji će se vratiti još jednom s Kačićevim pjesmarom, junaci su ovdje junaci kao u standardnom književnom jeziku a ne sluge kao u čakavskom, na donjem dijelu otoka. Oni vitlaju ćordama i buzdohanima kao da smo u Krajini, a prisutni su i hajduci i sablje »krivače« i »viteški bili dvori«. Ne junači se samo plašljivi Râsko nego i Duklin, koji uostalom i nije prikazan kao kukavica, a to je busanje već kao takvo za prave Hvarane bilo komično. Nije, čini se, junak ni Bogdan iz *Hvarkinje*, ali svejedno se u dijalogu s Mikletom i verbalno više uzda u »obonožnjak« (»ča se obima nogama biži«) nego u »oborušnjak« (»što se dvjema rukama maneda«). Atmosfera je uopće u tom pogledu druga.

Likovi su svakako nešto konkretnije. Bogdan se, npr., javlja u sva tri teksta. Je li to isto lice ili se ponavlja samo ime? O Bogdanu iz *Hvar-kinje* i njegovom pučkom nezadovoljstvu smo već nešto rekli («Zla srića vazela pravdanje i komu je najdraže»). Ali on to izražava neposrednije »bidan človik život trudi . . . i uboštvu trati, i za dobit marcel, na preposit strati u pravde libru«. I, misleći na advokata, »ovo jur devetoga (kozlića) od nas ji sega godišća, devet ga kug utisklo«. Bogdan se tuži na težak život plamskih seljaka. Nije samo živo izagnat pri dneva nego i »svu noć ne spat u osiku radi lupeži« (o hajducima i zlu mistu, govori se i u *Komediji od Râskota*) ili »vazdan se po gori tuć litnjom vrućinom i zimnjom godinom i snizi. . .« Nije Bogdan bespomoćan ni prema starom vlastelinu Mikletu: »Rec opet zač te ne razumih, nikakvò vlastelski govoriš, smišno« a s više ironije i duha: »ja gospodine, znam ovdj jednu ženu jednu ludu ženu nima protive . . .« ili naći ćeš me »toliko verna« »koliko najpoštenijega targovca srid galije«. I s istim podsmijehom »zač smo te nahvalili kako hromu hćer mati kad će ju odat«. Ili: »ala, hoć da t' se zakunu četvoronožjem«. Bogdan taj odnos jednako pokazuje i onda kad misli da je Mikleća mrtav i kad glumi da to misli i kad se pretvara da ga obučena u jejupašku i ocrnjena ne prepoznaje. Ili kad Mikletine riječi obrće u frivolno: »ki rad tvoje pote ča gori, da je već kao kvas uskvašen na suncu«. Ili poslije prokartanih Mikletinih škuda i perpera »padoh i namor se sav infangacah, a nut me ovonjaj«. Ironije ima i u odnosu prema Barbari »glasonoši«, ali je ta ironija drugačija: »imbasaduru se nigdar glava ne siče . . . Al ako bi te fruštali, ča j' za to, živi su i družu. To nis nigdar na tovaru jahala? Samo je deferencija rep za uzdu daržat. Al ako bi te za piaser u berlinu stavili, nasidila bi se za beč ljudi gledajući«. Na njenu: »ja ću t' reći, sinko, jednu besidu ako sam ufana«, Bogdan odgovara »pa mož' koliko na targu«. To su ipak dva različita odnosa istoga Bogdana. Drugi Bogdan onaj iz komedije *Od Râskota* nema tih mogućnosti, jer se kreće među svojim Plamnjanima. Po njemu je dobro »stat na Plame, na svome domu« i ne »skitat se po svitu (kako tovar« jer »zemlja počiva na dobru težaku«. On je trijezan i odvraća Râska od njegova »junaštva« i kukavičluka i praznovjerja, ali se ne ustručava ni izrugivanja da bi dva puta drastično namagarčio svoga hvalisavog kuma. A ironija nije ni njemu strana kao direktno ismijavanje pred drugima (»stvor ga čovikon tovar je odveće«). Bojdan iz *Razgovora pod Krišišćen* koji je u mlade dane bio »putnik po moru« i »brodoval« s

jednom šajkom Matića iz Plaže (pun borovine, lučenja i smričevine usi-čene u Vražjem docu) ne očituje se u tom odnosu, on uglavnom odobrava Râskotu lovčaru koji ima veze s onima »doli« (na donjem dijelu otoka) i koji je inače posve drugo lice od onoga iz komedije. Bogdan iz *Hvarkinje* nije uvijek autentičan, ali se izražava po svoju, slikovito i izvorno već od prve scene u kojoj govori o svinjacima i kad haljom pokriva kozle da ga ne bi morao dati drugome, ako advokata nema u kući i kad se napija iz pinjate od »sića« (mjera) koju Goja vadi ispod žrvni. I kad je opominje da se »bagatelajući« s Radojem ne bi »nazad izvarnula« (»ne čekaj pak da te ja dvignu«) i kad govori o lakomiji i izgubljenju novcu i kad hoće da pjeva »bugaršćicu« od Petra Rašetine i kad izriče svoju mudrost. (»Došlo je maški salo u zube«; »ako ne budu umit ovu stvar vodit, moja škoda«, »tko daržeću pusti smokven klip mu u usi«) ili se sprema bježati pa se brine da bude namiren »zač ako jidosmo kad ćeš već škōdīt« taj novac. Opsceni su dijalozi pa i čitave scene, već smo rekli, sastavni dio *Komedije od Râskota*. Ali one nisu strane ni Bogdanu iz *Hvarkinje*. Sjetimo se scene s Radojem i one s Mikletom koji hoće učiniti »pod leut« »jednu serenatu pod fonistru udovici«, a Bogdan ga šalje pod »levut« »na škver«. Naravno u *Komediji od Râskota* je sve to izrazitije i drastičnije, tako reći od početka. Bogdanu u *Hvarkinji* (on je čini se mlađi) sviđa se najam, on je lakom na novac i pripravan na podvale, a ovom drugom (vjerojatno starijem) Plame. Pa ipak, kad se uzme sve zajedno, mjesto i namjera, ambijent i funkcija, uz malo fantazije i »licentiae poeticae« ne bismo se baš sasvim uvjerljivo mogli suprotstaviti tezi o istom čovjeku. A brzo bi se uklopio i onaj treći koji nam se čini i najautentičnijim u odnosu na realnost.

Goja je kao lik jedna. Ona se u *Komediji od Râskota* samo spominje u drugoj »šeni« drugog čina. No ni to spominjanje nije sasvim jasno. Berić misli da je autor *Komedije od Râskota* omaškom preuzeo Bettiju iz Ruzzanteove komedije *La moschetta*. Teško je vjerovati da ta omaška ne bi bila opažena na jelšanskoj i eventualnim drugim pozornicama. Argument da Goja ne može biti Râskotova žena stoji. Ali se iz teksta ne vidi da bi mu ona imala biti baš žena, jer mu može biti i sestra. Osim toga je li izbeumljeni Râsko pred svojom ili pred Bogdanovom kućom? On u strahu ne zna pouzdano gdje je: »Nâ, nisam doma, sad di sam, u vragu. Namor mi se čini da ovo moja kuća ni?« Ne stoji čvrsto ni argument o Bogdanu kao udovcu. On bi, naime, imao biti udovac u obje komedije. Kad se kaže: »moja pokojnica«, obično se misli na ženu, ali

to se može reći i za majku što je u sceni Izabele i Bogdana više nego vjerojatno, jer Izabela govori da joj je mati bolesna, pa Bogdan kaže da je i njegovoj »pokojnici« bilo tako. U *Komediji od Râskota* Bogdan kaže: »ti znaš da san te vazda ljubil koliko jesam moju pokojnicu i na dobro tiskal«. Čak ni to ne mora biti žena. Uostalom u *Komediji od Râskota* Goja se samo spominje (je li slučajno to i opet Goja?) i nemamo što uspoređivati.

Mikleto se javlja i u *Komediji od Râskota*, ali manje-više samo kao ime (i dakako prezime, dubrovačko Giorgi u venecijanskom obliku Zorzi, a Jurašević u gđinjskom Jurasović), jer to nije isti lik. Mikleta je u *Hvarkinji* »starac mahnuti« koji, inače u svemu čovjek trijezan i korektan, gubi glavu zbog udovice Polonije i daje se dva puta namagarčiti i operušati od Barbare i Bogdana. U *Râskotu* je Mikleta, remeta koji će isto tako dvostruko namagarčiti Râskota da bi ga u suradnji s Bogdanom izliječio od njegovih ludorija. Pa ipak u *Râskotu* se ponavlja motiv sa komičnim iskrivljavanjem Mikletina govora. »Imperatriče srca moga gospara« (»ni pera striče jarca« itd.), a u *Râskotu*: »Jove veliki, gospodine sarca moga« (»Ovne veliki, govedo jarca oca moga«) itd. Taj je motiv svakako preuzet iz *Hvarkinje*, ali on nema takvu težinu da bi sam za sebe potvrđivao autorstvo Benetovića. Četvrti čin je, istina, nepotpun ali se remeta već pozdravlja i nastupa Bogdan, pa je mala vjerojatnost da je u tom pogledu bilo i štogod uvjerljivijeg.

Daleko je i Râsko iz *Komedije* od onoga iz *Prigovaranja* tako da nije teško ustvrditi da to ne može biti isti čovjek, što za Bogdana ne možemo. Râsko u *Komediji* nije samo hvalisavi strašljivac nego i budalasti naivnik, a Râsko iz *Razgovora* koji dobro vidi stvari oko sebe i ima smionosti da o njima i govori. Bojdan, istina, u jednom momentu okreće stvar u grotesku, ali to Râskota ne zbunjuje. Râsko, naime, govori o »tréšnjama oliti taramutima« i ljudima koji se boje da »Planine ne izbijaju dime, ognje i munje i ne pobiju sela i druga mista ovoga otoka«. A Bojdan, tipično hvarski »Dobro govoriš, viruj mi Râsko, jer i ja u jednoj noći na pol sna slišao sam tréšnju i razumih škripanje od slame poda mnom i jedna prazna mizarola gromota vele dobro u jednen kantunu od kuće«. I nastavlja: Probudih Jerku i rekoh njoj: »jesi li slišala ovo micanje od postelje malo pri? Odgovori Jerka: jesan, a ne znaš, ludjače da venčâ se Luka Perenčević, naš susid s Antom iz Grudca (opet veza sa Zastrazišćima) s pritilon i jakon, debelon kravicon i tako igrajući se u njihovoj

ljubavi oba zagromotahu i strese se naša kuća«. Ali ovo je drugi Râsko, a ni farsa, koja je svakako bliža Benetoviću kakvoga znamo, nije pisana zbog toga.

U *Hvarkinji*, kao i u komedijama Marina Držića koji se uostalom i spominje u Benetovićevu tekstu, kao i Lucić, (»pravo i lijepo je rekao Marin Držić u *Tireni*, naš dobri spivalovac pravi«) susreću se lica iz različitih krajeva i društvenih sredina. Ali svi se mogu podijeliti u dvije grupe: u prvoj su vlastela, u drugoj seljaci, sluškinje i sluge. Između tih dviju skupina u komediografskom tretmanu nema gotovo nikakve razlike. Čak ni između Hvarana i ostalih. Ako je Mikleta »starac mahniti« nije ni Nikola (uostalom ne nose slučajno isto ime) hvarski advokat koji se ženi s gotovo pola stoljeća mlađom djevojkom manje »mahnit«. Izabela će ga vrlo brzo uvesti »u fratilju« ili kako bi rekla Goja »u braščinu«. Mladići »neposlušni« bi imali biti Karlo i Fabricio, u stvari samo Karlo. No i Karlo je »ditac dobar po naravi«. On je zbog ljubavi ostavio knjigu i sada, što bi rekao Đore, mahnita. Međutim, »veće je brijeme da i druge knjige privarće« kaže čak i starac Mikleta. Usput rečeno, ovo je s knjigama još jedan autentični podatak o renesansnom Hvaru. Čak i Bogdan svom ocu u Gdinj šalje cedulju, što pokazuje da je u to vrijeme i u plamskim selima, koja je »novi meštar od komedije«, nema sumnje, dobro poznao, bilo pismenih ljudi. Pokazuju to i spomenuti refleksi ne samo usmene nego i leutaške poezije (»hip i čas«) pa čak spominjanje lijepe Jeline (iz Jelse ili Pitav) »Cić kê se je nikâd velika karv prolila meju Garcî«.

Fabricio ne »mahnita« on se samo daje zavesti od žene »prezočne«, Izabele koja je u ovoj komediji najviše »griješna«. Benetović je ipak ne osuđuje do kraja, jer je pušta da se izjada Goji (»Muči Goje, silom me daše i pod pritnjom, zato ne mogu nego kleti onoga ko je uzrok od ove moje nesriće kâ me je dopala u najbolji cvit od mladosti moje da grem dramarna i neplodna kako suho stablo«). To shvaća i na svoj način mudra Goja koja rezonira: »Na moju veru, ne znam ko je od njih dvaju nesrećniji, al on s njom onako ludom, al ona s njim onako starim«. Uostalom, Izabela će u Benetovićevoj komediji proći »nekažnjena«. Perina je »divojčica nerazumna«, koja osim svoje ljubavi što je u tim godinama, prirodno, ne vidi ništa drugo. Polonija ostaje na periferiji, ona se javlja kao prosječna hvarska žena. Ako eliminiramo Kavalera, Placara te Izabelinu braću koja ništa i ne govore, sva ostala lica možemo svrstati u drugu skupinu. Bogdan Plamnjanin i Goja u središtu su komedije, ali

su u njoj prisutni i »vlasii« odnosno Krajinani Radoj i Barbara pa i Polonijina službenica Dobre. U prologu se o njima ne govori ništa, ne zato što bi bili inferiorna lica ni zato što »tvore« komediju nego zato što su u njoj dvoznačni. O Bogdanu smo već rekli. Goja, Plamkinja, Ćdinjka kao lik nije ni u ljudskom smislu ni u pameti manje vrijedna od svoje gospodarice. Goja nije naravno ni uzor djevojke ni uzor sluškinje, ona je takva kakva jest. Dobre još sa simpatijom govori o Radoju koji je prosi (»dobar, sestro, kolik dan u godišću i mlad, prem ga se nadjusnica ujala... ter ti se nikakò pomalo zdragovasmo«). Ali kad se pojavio Bogdan, Krajinanin Radoj najednom postaje »vlašetina« koji se usuđuje »dobre divojke ovako na općenom putu tičat«. Već će ga u drugom atu s balkona bezobzirno politi vodom. S Izabelom, kao i mnogi renesansni sluge iz komedija govori dakako na ravnoj nozi: »Stvar je učinjena. Ne bihote reći: hoću!« I zato će prirodno izreći svoju prodiku protiv onih koji kćeri udavaju silom, ne birajući zeta ili o ženama »užganim« služeći se pučkom mudrošću o lūku i ćuku i o »obisnim ugotama« da bi na kraju izvukla nešto i za sebe, jer »gdi 'e gospoja obisnica tot je služi tusta guzica (Prostitute ko me čuje«). Goja ostaje Goja kad u monologu iz »četvartog ata« govori o čaranju kojemu ju je naučila Barbara, a odmah zatim izriče satirične rečenice o mazanju i dotjerivanju žena. Ona to ostaje i onda kad se poslije Nikolina povratka sprema na bijeg i kada, odlučivši se konačno za Bogdana »konsomaje matrimonio«. Radoj Blitvenović »vlah« iz Tučepa, zapravo Krajinan kako se reklo onda, primorac kako se kaže danas, pomalo je naivan i tvrd ali Benetović ipak prema njemu nema predrasuda. Otkako je na kopatvi u Visu (u Benetovića je sve određeno) zagledao Goju i od roditelja dobio »testir« da je isprou, on samo misli o njoj i bogatom krajinskom piru (»ubit ću desetoro goveda i najmanje četrdeset ovac i zaobllice«). A kad je njegov plan doveden u pitanje, on je pomalo smućen i izgubljen ali se još ne predaje. Vraća joj se mislima, koleba se i fantazira. U sukobu s Bogdanom »plamskim lupežom«, kako ga on naziva, ne popušta i pripravan je da se tuče. Ne ustručava se ni pred Mikletom. Na kraju će ipak, prilagodivši se situaciji, prihvatiti Polonijinu »godišnicu« Dobru. A »Dobre ne može neg dobro reći« (Karlo), ona već zna život i zadovoljna je s onim što joj se pruži. (»najti ga ću kakova-takova, rekla je nika, samo da, mi gaćetine kuću prohode«... Ako ne mogu u Garšku, ja ću u Pelegrinsku«). I ona ogovara i to one koje po »radovanjih« i drugih pohodih raspravljaju svakoga, ogovara svoju i druge gospodarice i posebno udovice. (»Neka t'

onim našim gospodaricama po pjacerih, a udovice najveće. Veće jim je kapa omarznula, na mjesto nje frukjele na glavu kladu. Netom obudove dođu tuste kao jalovice od žalosti»). To će se u drugoj formi ponoviti i u drugom i petom »atu«. Uostalom, s Polonijom ona zna biti i energična (»vrag vazmi najmudrijega ovde; oto hote ako ćete«). S druge strane Dobra zbog »lipog arganjanja« zastaje na večernji i govori verse. Njezin je dijalog s pijanim Bogdanom živ i reklo bi se autentičan. Ona je ipak privržena mladim zaljubljenicima (»vi ste divoćica mlada, ovo se vam pristoji, a ne drugim starim oslicam i odanim«), a sebe kao »glasonošu« pravda: »Ona s mužem svojim gre, pokle su se obećali i viru jedan drugomu dali. Srićo, ti daj da njim sve u veselju dobrom projde«. Naravno i ona je »divojka«, a ča »tovarica ne izgoni, a divojka u tujoj kući ne izi, sve je izgubljeno«. Nešto je drugačije s Barbarom. Ona se, istina, odriče rufijanstva (»ne bih to smila nikada, Bogde uspomenući onakoj poštenoj i vridnoj ženi«) impresionirana Polinijinom »kućom i rodom«, ali malo i ustrašena (»da bi se to po nesreći uzaznalo, ne bi mi uteklo fruštanoj biti«). I na tome ostaje do kraja. (»Nikada, nije to najmena goduljina!«) Ali, uočivši brzo situaciju ide na drugu varijantu, izvući od starog mahnica što se može i bez rufijanstva. Njezina je zamisao »mi njemu lažne riječi, on nama jaspre«, njezino pokretačko geslo »deri kozu čim je topla«, njezino najveće ostvarenje: »izmamiti, napeći i nauživati se«, a u pozadini, kao tobože usput, »naknaditi nevolje i izajti iz duga«, njezino opravdanje je bogatstvo i mahnitost, kako ona kaže, te »stare svinje«. Njezino iskustvo da »čim je puna tobolina, dotle je laž kako istina« samo uopćava stvar. Tako, naime, po njenu »valja činiti tima starim, prespametnim kilavcem kad su u ljubavi, što nije za njih kak za svinju srebro«. I odmah će pokušati nadmudriti Bogdana koji je dobio od Mikleta novac: »da nut to, da hranim, da ne bi izgubija«. Ali Bogdan se naravno ne da: »čekaj, braće, polako se u Rim gre«. Ponovno ćemo je sresti u sceni s Gojom u četvrtom činu. Dok »starom paripu« čini dvostrukom »mahnju«: strpava ga u vreću i prijavljuje krađu kako bi u njoj bio uhvaćen, Izabeli koju također ne štedi, nazivajući je »užganicom« i »bisnom kobilom« koja će »udariti u obisna paripa«, ipak služi kao glasnoša. Zatim poslije serenade i scene s Karlom lukavo Mikletu miri s Bogdanom i tako nastavlja splotku. I nosi kući starčevu »halju« i vraća se na komediju i leleće zbog ukradene halje koju je sama ukrala. I već smišljiva novu farsu s pomahnitalim starcem kojega će lako nagovoriti da se preobuče na »jejpupačku« i »omrči rilo« i kao pravi »jupak« upadne

u novu intrigu. Poslije neočekivana Nikolina povratka, ipak pokušava spasiti što se može, ali pošto je već dovoljno izintrigirala, komedija teče svojim tokom i ona postaje suvišnom. Jedino još miri Nikolu s Gojom, a Mikletu s Bogdanom da bi na kraju bila pozvana na opći pir. Ona na svoj način, kako je to već bilo često u eruditnoj renesansnoj komediji, kažnjava u svoju korist samo one koji to po njezinoj logici zaslužuju.

Hvarkinja nije rađena u crno-bijeloj tehnici. Nitko, ili gotovo nitko u toj komediji nije bez »grijeha«. A pučani, seljaci, Plamnjeni i Krajinani nisu tu zbog lakrdije. Oni kao ni u Držićevim pastoralama ne služe samo poruzi i noveli, pa čak ni u *Komediji od Râskota*. I pred Benetovićem koji je i sam pučanin i koji će stvar pučana braniti i u Veneciji da bi tamo, kao i Držić, nenadano umro — manje-više su ravnopravni. Plemići su i u njega obrazovaniji i u ponečem drugačiji, ali nisu ni pametniji ni bolji od pučana. Ne zato što je blizu »godina mira« nego zato što je *Hvarkinja* eruditna i to držićevska komedija, i što je to u skladu s Benetovićevim shvaćanjem koje je bez sumnje pučkog porijekla. Benetović je to radio oprezno i vješto kao što je i čitava komedija rađena vješto i gotovo bi se moglo reći rutinirano. Jednom će on (u *Razgovoru pod Krišišćen*) progovoriti i drugačije, neposrednije i smionije. U *Komediji od Râskota* nema toga raspona koji je karakterističan za *Hvarkinju*. *Komedija od Râskota* nastaje pod utjecajem Ruzzantea kao pokladna igra, za zabavu puka. Iz tih ili nekih drugih razloga pisac nas vodi u lakrdiju. Na prvi je pogled to farsa o sirovim i pomalo surovim seljacima s Plama. Ali to je samo privid. U središtu je farse Râsko. Ipak, ni on nije potpuno sveden na objekt koji bi služio samo za zabavu drugima. U nekim momentima on vidi svoj položaj, ali se ne može othrvati ni strahu ni junačenju strašljivca koje je bez ikakve stvarne podloge. Junačiti se, makar i opravdano, na Hvaru znači biti ismijan. A biti kukavica pa se ipak junačiti, potpuno se isključiti, dobrovoljno stati »na berlinu«, postati i ostati predmetom nemilosrdne poruge. I Râsko je dakako ismijan na drastičan način, ali nije izopćen. On se na kraju i miri sa stvarima i prihvaća umjesto Cvite zbog koje se junačio i izvlačio batine Duklinovu sestru koja je, kao nekad Goja, i mnoge druge (Benetović je i sam s jednom od takvih imao vanbračnog sina), bila u najmu. Čak će se i taj Râsko kakav jest na kraju na mudrovanje don Jadrije usuditi glasno pred njim reći: »namor bi to i naša maška umila reć na kominu«. Ostala lica ili čine lakrdiju kao Bogdan i Duklin ili stoje po strani kao Sladoj i Cvita. Oni su da tako kažemo normalni Plamnjeni mada se i Duklin

zbog Cvite malo junači. Bogdan vodi zaplet s namjerom koja ima »pokriće«, on bi svoga kuma i »pardatelja« (toga su »pardatelja« umjesto prijatelja, kao i »braću i sraču« umjesto »braću i svaću«, ako je Benetović autor, izmislile jelšanske družine koje su komediju izvodile) želio izliječiti od strašljivosti, a time bi ga izliječio i od junačenja. Cvita je obična plamska djevojka koja svakako hoće za Duklina, a ne za Râskota. Sladoj isto tako želi kćer udati za onoga koga je izabrala, a u dogovoru s Duklinom ženi i Râskota. Don Jadrija i Remeta su u tom pogledu izvan stvari, oni djeluju prema intencijama Bogdanovim i Sladojevim. Ukratko, ni u ovoj komediji seljaci nisu tu samo zato da mogu biti ismijani, ako to ne zaslužuju, iako su elementi farsičnog mnogo istaknutiji nego u *Hvarkinji*.

Kratka »farsa« *Razgovor pod Krišišćen* je više burleska nego farsa. Ona, naime, počinje vrlo ozbiljno, a tako nekako i završava. Evo tog početka. Dohodi Râsko, lovčar i govori: »Zdrav, Bojde! Ti rabotaš kako pas, i ja tako, a naša litina grede priko vrata i svejtoj gore pritiskuje nas glad i svaka nevolja«. Bojdan odgovara: »Zdravlja mi moga dobro govoriš, ovo su tri miseca da se ne nataplja naše polje, učera je malo nakišilo i to otkli je naše žito u slamu se obratilo. A ti, Râsko, jesi li što ulovio? Jere te vidim s puškom i Pasamontom i Guricom«. Râsko: »Ostav me molim te. Ovo je treći dan da obigujem kako živinče naše Planine ča do Dubovoga dola i ufatih dva zečića«. Bojdan: »Ništa zato, drugi put ćeš bolje. Što se govori, što se čini tamo doli?« I tu sad počinje ono zbog čega je ovaj razgovor i napisan. Râsko: »Reću ti. Upitah one težake koji rabotaju po pojih onega vraga Sabatjela koji je oglobio sve ratè, barda i doline ovega našega otoka, ter mi pripovidaše, da se često slišaju tréšnje iliti taramuti«. Naravno, ići će se i u farsu. Ali ovdje ljudi ipak misle i na dime, ognje i munje. A farsa o »truhloj« Veloj Glavi (brdo između Brusja i Hvara), motiv također Beolcov, našem je autoru, čini se, samo »pritač«. Vela Glava je »truhla«. Vela Glava će roditi. »Rabotavci imaju zapovid od nekoga Barbarića, bogatoga človika iz Brusja da svi Grabljani, Selčani i oni iz njihovega sela imaju privesti sve volove, sve koze, sve jarce, sva jaja, sve maslo, sve kozliće, zecove i golube pod novu Forticu«, i onda dolazi burleska »za jizbinu tega velega poroda i da imaju pribivat onde dan i noć sve Babe od ovega otoka za prijati na ruke, ako bi bilo moguće to strahovito čedo«. I prišle su sve babice. Klepuša iz Plaže, Spartarovica, Ročićka i druge. A onda opet. »Sarhoj grede iz Hvara vas mokar kako svinja, trudan kako pas, noseći

na sebi polovicu kože, stare i dosta mršave«. Pij omaše. »Rodiće nam Vela Glava, Sven će Brusju bit zabava«. I Vela Glava rodi — miša. Vraćamo se farsu, ovaj put na račun nekoga vlastelina. »Ulize miš u dvor jednoga vlastelina koji videći ga uze bat da će ga poraziti odma (i ovdje ismijavanje junačenja) da l' on mali porod okrenu se od njih kroz jednu malu škuju i tako oslobodi svoj život«. Mnogo je, dakle, »trapula« u ovom zanimljivom tekstu. Pisac se, međutim, ipak ne usuđuje reći ime, ali to posebno naglašava. Bojdan: »Molim te Sarhoju, koji biše ti vlastelin?« Sarhoj: »Ne znam, tako mi gloga!« Bez ovoga gloga odnosno boga moglo bi se i povjerovati u ono ne znam, ali pisac baš to ne želi što potvrđuje nastavak dijaloga. Bojdan: »Je li visok u kipu?« Sarhoj: »Nije«. Bojdan: »Je li pritul?« Sarhoj: »Jest«. Bojdan: »Ima l' vele oči?« Sarhoj: »Jema bogme. Svako mu je kako kolonat. Oči istrišćene nosi, kako napol munjen, a gleda kako stara sova«. Burleska se nastavlja. Ne bijaše vrijeme za soljenje mesa, a vrućina je i napast će muhe. I trgovac (ili možda predstavnik vlasti) Kandrijaš prodavaše im meso od njihove stoke »svakomu po miri« i »zabiliživaše perom na kartu da svaki valja da plati po miri kad mu dođe dobra litina«. Bojdan, zna odgovor, ali ipak pita: »Platihu Brušanom i drugima sve živine pobi-jene?« Sarhoj: »Ne, vragu zalogaja. Ponudit će van se jaspre kada dođe druga dobra litina.« I reče Sarhoj: »Miri meni, gospodine, polak ove stare kože, platiću pošteno«. Izmiri, bogme, i dâ, jer ovdje je »ko izi, izi«. Ova je slabo poznata farsa koju ne bi ni trebalo zvati farsom nešto sasvim novo u našoj komediografiji, bilo da ju je pisao Benetović, što je svakako vjerojatno, ili netko drugi odnosno treći, jer su sve tri mogućnosti otvorene. Iako je bliži *Hvarkinji* nego *Komediji od Râskota*, *Razgovor pod Krišišćen* i bez obzira na (ne)sceničnost djeluje svježije i još je jedan dokaz o snazi pučko-seljačkog pokreta na Hvaru.

Na kraju, evo, ne znamo pouzdano je li Benetović zaista napisao sva tri teksta. Čini mi se da je on mogao napisati *Razgovor pod Krišišćen* i ovakav kakav je sačuvan. Pretpostavimo li da je on i autor *Komedije od Râskota*, što također nije nevjerojatno, moramo prihvatiti i tezu da je njegov tekst doživio i mnoge prepisivačke i režijsko-glumačke zahvate i to baš u Jelsi, i tek u tom slučaju ga možemo povezati s *Hvarkinjom*. No moglo je biti i drugačije. Onaj koji je slobodno uzimao od Beolca, mogao je isto tako uzimati i iz *Hvarkinje*. Ipak dok se ne bi dokazalo suprotno, moramo prihvatiti tezu o Benetovićevu autorstvu i ove komedije.

S *Hvarkinjom* je Martin Benetović ušao u maticu hrvatske renesansne književnosti. Ova »učena«, držičevska komedija u kojoj se, makar iz daljine, čuju i odjeci komedije dell'arte ne samo da nastavlja našu, posebno hvarsku kazališnu tradiciju nego donosi živo i duhovito, scenski prihvatljivo nekoliko novih likova iz otočkog, gradskog i seljačkog života i izrazom obogaćuje riznicu naše, ako izuzmemo Držića, ne baš suviše bogate renesansne komediografije. Ruzzanteovsko-plamska *Komedija od Râskota* i posebno čudan *Razgovor pod Krišišćen* samo bi proširili dijapazon mogućnosti hvarskog pučanina, muzičara, slikara i dakako i prije svega pisca Martina Benetovića čiji je život bio pomalo neobičan kao i iznenadna smrt u Veneciji. Jer je uza sve utjecaje ostajao na svome tlu i umio, makar i kroz čvrste kalupe, progovoriti izvornim bogatim jezikom i izrazom, o ljudima i sebi u jednom vremenu. Zato je njegovo djelo i moglo ponovo oživjeti na sceni i u ovom našem vremenu da bi trajalo jednako u teatru kao i u književnosti.